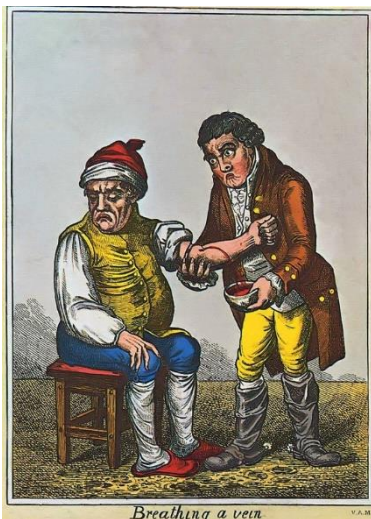

Van chirurgijns, heelmeeesters tot geneesheren en dokters

(gepubliceerd in 't Stavers Krantsie 2023)

Inleiding

Na het verhaal over een onderwijzer uit de Staverse historie hebben we dit keer wat sprokkelwaar verzameld over een beroepsgroep die op een andere wijze een bijdrage leverde aan het welzijn van de Staverse gemeenschap: de heelmeeesters of chirurgijns. In oorsprong waren dit barbiers. Het scheermes was zowaar het belangrijkste gereedschap (instrument) en het behandelen van een wond hoorde er nu eenmaal bij. Barbiers en chirurgijns voerden, naast het knippen en scheren ook medische handelingen uit (zoals het trekken van kiezen en zelfs het amputeren van ledematen). Ze verstrekten ook de gewenste medicamenten aan zieken, waaronder bijvoorbeeld brandewijn. De Middeleeuwse kennis van het menselijk lichaam was beperkt: zo was men er nog heilig van overtuigd dat het menselijk lichaam vier lichaamsvochten bevatte: bloed, slijm, gele en zwarte gal. Werd je ziek, dan móést het evenwicht tussen deze sappen wel verstoord zijn. Om dit evenwicht te herstellen moest er dus wat aan deze sappen gedaan worden en dat was braken, laxeren en vooral aderlaten, of een combinatie hiervan. Natuurgenezers en vernieuwende onderzoekers werden vaak met argwaan bekeken, met name door de geestelijke krachten van die tijd. Maar langzamerhand werden nieuwe ideeën en behandelmethodes serieuzer genomen, mede onder de invloed van de intellectuele stroming die we de Eeuw van de Rede of Verlichting noemen (ca 1670-1800).

Naast chirurgijns waren er ook de zogenoemde doctores medicinae. De laatste groep had een academische (hoofdzakelijk theoretische) opleiding gevolgd, eerst in het buitenland en later dichterbij, en vestigden zich bij voorkeur in de steden.

De chirurgijns kregen meestal hun opleiding van een leermeester in de eigen of naburige stad, hoewel het beroep ook wel van vader op zoon werd doorgegeven.

Als hun opleiding naar inzicht van de leermeester het einde naderde, moesten de leerlingen een soort examen afleggen. Dit was dit praktijkproef, zoals een aderlating, verreweg de grootste kunst van de chirurgijns. Als de proef geslaagd was kon de nieuwe chirurgijn zich meestal vrij in een dorp of stad vestigen. In enkele grotere steden organiseerden de chirurgijns of heelmeeesters zich in een gilde, waardoor de

opleiding en de controle op de praktijk beter kon worden gereguleerd. In ieder geval kon het gebeuren dat dorpschirurgijns vaak van de ene plaats naar de andere trokken. Meestal hielden ze daar een bescheiden huisapotheek bij, iets dat tegenwoordig nog geregeld bij huisartsen in minder grote dorpen voor komt.

In de tijdsspanne die we hier beschrijven, globaal de 17^e tot in de 19^e eeuw, maakte de geneeskunst gestaag vooruitgang, hoewel de aderlating nog lang in gebruik bleef. Sinds de Wet op de uitoefening van de geneeskunst uit 1865 werd verplicht dat iedere arts een universitaire opleiding had genoten. Dit betekende dat de chirurgijns geleidelijk uit het veld verdwenen en dat de academische stand overbleef.

De situatie in Staveren

We richten ons nu op de lokale situatie. Hoewel het onderwerp niet vaak in de archieven in de goede stad Staveren aan de orde kwam is er toch wel wat te vermelden. Gelukkig vonden we ook wel eens een gegeven uit bronnen van buiten de stad.

Zo vonden we in 1615 dat ene Lieuwe Jelles van Leeuwarden in dat jaar trouwde met de Staverse Lieuck Pieters. Lieuwe verklaarde toen dat hij chirurgijn (chirurg) te Staveren was.

Uit het in 1638 voor het Hof van Friesland behandelde testament van ene Marten Ottes uit Staveren blijkt, dat toen meester Andries Bonifacius chirurgijn in Staveren was. Deze man, die ook wel als Adreya Bonifacius werd genoemd, ging op 30 oktober 1641 in Sneek als meester chirurgijn in ondertrouw met Syouck Jans en trouwde twee weken later in Staveren als barbier.

In 1643 verkocht meester Jacob Pastoor, chirurg medicinae en burger van Staveren, een huis en erf in het zuidwesterkwartier, tussen de (halve) Delft en de Zeedijk, aan het echtpaar Michel Jansz en His Douwes.

Chirurgijns vestigden zich in de stad en werden door het stadsbestuur aangesteld met een jaarlijks traktement. Er bestond (in de hier beschreven periode) geen gilde van heelmeeesters, maar door de benoeming tot stadschirurgijns had de magistraat wel degelijk invloed op de plaatselijke gezondheidszorg. Het stadsbestuur hield zich soms ook bezig met de huisvesting van de stadsdokter, zoals verderop blijkt. Naast de resoluties had de stad ook een ander belangrijk registratiemiddel, namelijk de burgerboeken. In de jaren 1653, 1678, 1691 en 1713 vinden we hierin respectievelijk de inschrijvingen van meester chirurgijn Dirck Jans, meester chirurgijn Joucke Andries, medisch dokter Henrico Christi Romanus en medisch dokter Johannes de Groot.

In de resolutieboeken van Staveren lezen we dat in 1647 en 1648 meester Adulph Augustinus de stadschirurgijn is. Zoals is te zien was het in die tijd aantrekkelijk om je naam een deftig klinkende Latijnse draai te geven; daarmee dwong je immers respect af.

In 1691 komen we bij de ondertekening van een boedelinventarisatie de handtekening tegen van ene Evert Jelmers Schellinger uit Staveren. Onder zijn naam schrijft hij "chirurgijn". Dit is zijn enige vermelding in die hoedanigheid en een benoeming is niet gevonden. In 1700 wordt hij aangesteld als portier van de Noorderpoort.

Dat men vroeger een beroep voor het leven had was niet ongewoon. Begin 1697 overleed de stadschirurgijn (was dit degene met de exotische naam Henrico Christ Romano?) en daarom moest er een opvolger worden benoemd. Dit werd Sipke Sallings, hij kreeg hiervoor een traktement van 50 gulden per jaar. Sipke, ook wel met de achternaam Kuyper, hield het lang vol want in 1749 was hij nog steeds in functie. Hij woonde aan de Voorstraat (oostzijde) een paar huizen verwijderd van de huidige doopsgezinde kerk en was ook heemraad van de Noordermeerpolder en geregeld een periode burgemeester. Hij overleed in 1760 als old burgemeester.

Als we de verschillende jaartallen bij elkaar zetten, dan zien we dat er soms wel twee medici tegelijk in Staveren woonden.

Zo hadden de meester chirurgijn Rienk van der Pal uit Wams en de Staverse Eitje Jans misschien trouwplannen en wilden ze zich in Staveren vestigen. In ieder geval verleende de

*De Chirurgyn.
't Herte is te ayn verbonden, van doodelyke wonden.*

*So eeniglit verbrooken. Zy,
De Meester moeder haastig by,
Op dat het wyslyck word geneesen:
Maar of de ruykeloose Ziel,
In Spies en Swaard van Sondenviel,
Daar schynd geen swaarigheid te wesen.*

hervormde gemeente Warns en Scharl hen in 1712 attestatie om naar Staveren over te gaan.

In 1722 krijgt de hiervoor genoemde medisch dokter Johannes de Groot toestemming om twee lege erven als tuin te mogen inrichten. De erven waren eigendom van de stad en grensden aan zijn pas gekochte huis. In die tijd was Sipke Sallings stadschirurgijn. Zouden ze als collega's hebben samengewerkt?

Abraham Pytters van der Werf was in 1748 meester chirurgijn in IJlst, waar hij ook trouwde met Sieuk Jacobs. In 1762 wonen ze in Staveren omdat vanaf dat jaar een aantal kinderen van dit echtpaar hier worden gedoopt. Hij koopt in 1780 een huis in de Noorderbrouwerssteeg en in 1782 een huis in het noordoosterkwartier aan het zogenoemde brugspad (nabij de huidige brug in de Noorderschans bij het Hellingspad). In 1791 overlijdt Sieuk Jacobs, de vrouw van "meester" Abraham P. van der Werf.

In de tussentijd kwam de barbier en meester chirurgijn Rienk Wytzes Harkema in 1755 met attestatie van Grou naar Staveren. Hij was dat jaar daarvoor getrouwd met Tjiets Edgers uit Staveren. Het gezin woonde aan de Voorstraat (westzijde) waar vroeger ongeveer de Dubbele Buurt begon. Daar overleed hij in 1765. Zijn weduwe wilde het jaar daarop hertrouwen en daarom moest voor haar drie minderjarige kinderen een curator worden benoemd. Dit werd de kastelein van de stadsherberg Bernardus Schurer. De toekomstige stiefvader van de kinderen was Eelke van der Velde, ook chirurgijn wonende in Staveren! Het huwelijk vond plaats op 22 juni 1766 en gezin bleef in het ouderlijk huis wonen. In 1783 overleed Eelke hier.

In januari 1782 trouwde chirurgijn Gerhardus van der Beek in Staveren met Zytske Hempenius, dochter van zoutbrander en burgemeester Pier Hempenius. Helaas overleed Zytske al een half jaar later en Gerhardus hertrouwde het jaar daarop met de uit Leeuwarden afkomstige Akke Baukes. Het gezin woonde ook aan de Voorstraat (oostzijde), op de zuidhoek van de kerksteeg. Als we Gerhardus en zijn gezin een beetje volgen, dan merken we dat ze (de chirurgijns) nooit lang ergens blijven plakken. Een jaar later verhuizen ze al naar het zuidwesterkwartier, even ten zuiden van het vroegere stadhuis, dan in 1786 naar het noordwester kwartier, ongeveer tegenover de huidige B.A. Straat en in 1790 weer naar

1810. Advertentie in de Leeuwarder Courant van 10 Augustus 1810:

Al zoo door het Vertrek van D.W. SCHULTZE, van Stavoren na Anjum, den Post van STADS-CHIRURGYN is komen te Vaceeren, en het hoogst nodig ware, dat derzelve door een ander bekwaam Perzoon weder vervult, uit oorzaak, dat in de Stad Stavoren, nog in de naby geleegene Dorpen Molkwerum, Warns en Scharl, zich thans geen Doctor, Chirurgyn of Apotheker bevind, en op voormalige Advertentien, geene genoegzame Sollicitanten zig hebben aangegeven; - Zoo is het: *Dat Baljuw, benevens het Gemeente Bestuur van Stavoren*, een ieder die de vereischte Kundigheden heeft, en genegen is den Post te aanvaarden, uitnodigt om zich met de nodige Bewyzen en Getuigschriften, voor .. op den 16 van Oogstmaand 1810, ter Secretarie van Stavoren te adresseeren; zynde het Jaarlyks Tractement van 80 Gls., nu verhoogd tot op 125 Gls.

STAVOREN
den 14 van Hooimaand 1810

Op last van Baljuw en Gemeente Bestuur voorz.
H. ALBARDA.

het noordoosterkwartier in de Noorderpoortstraat op de hoek van het Smidssteegje. Gerhardus overleed vóór 1807, want toen woonde zijn weduwe Akke tijdelijk in Amsterdam.

Op 27 mei 1796 werd Daniël Willems Schultze van Schiermonnikoog door de magistraat bevestigd als stadschirurgijn voor een traktement van 80 gld. in plaats van de 50 gld. die zijn voorgangers kregen. In 1797 woont hij aanvankelijk in bij de weduwe van vroedsman Bavius

(van) Sippema en koopt een huis aan het einde van de Voorstraat in het zuidwesterkwartier. Na twee jaar huurt hij de woning van Jan van der Bank, aan de Voorstraat, ongeveer ter hoogte van de voormalige stadsboerderij op nummer 23. In 1803 verhuist hij naar een huis met een grote tuin en hoving in het noordoosterkwartier vlakbij de Kerksteeg aan de Voorstraat. Hij huurt de woning daar van Hendrik Trip en weer twee jaar later verhuist hij naar een andere woning aan de Voorstraat. In 1803 koopt hij even ten noorden van de Doopsgezinde kerk aan de Voorstraat een huis met een grote tuin erachter. Hij verkoopt dit huis in 1809 en vertrekt in 1810 naar Anjum. Waarom is niet duidelijk, maar in het datzelfde jaar koopt hij nog het ernaast gelegen stuk grond of lege huisstede van de weduwe van Gerryt Hartmans Pella. Was hij eigenlijk van plan om langer in Staveren te blijven? Het was toen een spannende tijd met scherpe tegenstellingen tussen de Patriotten en de Prinsgezinden. In ieder geval moest er weer een opvolger komen. Wie dat werd is helaas niet gevonden.

1819. Advertentie in de Leeuwarder Courant van 13 Maart 1816 (ook 20 op Maart):

Burgemeesteren van de Stad Stavoren, adverteren door dezen aan allen die de bevoegdheid hebben en genegen zyn, om als Medecyne Doctor of **CHYRURGYN** zich aldaar te willen neder zetten, op een jaarlyks tractement van 125 guldens, hun in persoon of door gefrankeerde brieven, met bewyzen van bekwaamheid en goed gedrag, voor of op den 20sten April 1816, kunnen aanmelden by de President Burgemeester van Stavoren, by wien de verdere voorwaarden tot deze Post betrekkelijk, te vernemen zyn.

Stavoren, den 4den
Maart 1816.

De President-Burgemeester van de Stad Stavoren,
J.A. LOOTSMA

Vroedvrouwen

In een eerdere aflevering van 't Krantsie schreven we al over de vroedvrouwen in Staveren. Zoals valt te begrijpen werkten ook deze officieel aangestelde functionarissen samen met de lokale stadsheermeesters. Maar voor hun opleiding en examens werden ze, zoals blijkt uit een resolutie uit 1728, liever doorgestuurd naar de medisch dokter in Leeuwarden. Het kwam overigens regelmatig voor dat de echtgenote van de stadsdokter, naast assistent apotheker, ook vroedvrouw was. Uit het volgende blijkt dat de heermeesters ook bevallingen moesten kunnen doen.

In 1819 moet een nieuwe dokter, tevens chirurgijn en vroedmeester, benoemd worden. Staveren, Warns en Molkwerum benoemen samen de heer Koelman uit Leeuwarden voor 250 gld. per jaar. Staveren was verantwoordelijk voor de helft, de beide andere plaatsen samen voor de andere helft.

Hij moet hiervoor alle door de publieke armenzorg gealimenteerden gratis helpen, maar krijgt wel de verstrekte medicamenten vergoed. Als hij geroepen wordt moet hij direct komen en goed toezicht houden en hij mag de particuliere patiënten niet voortrekken. In moeilijke omstandigheden moet hij met de armenbezorgers overleg plegen. Verder moet hij een goede apotheek bijhouden en in Stavoren gaan wonen. Bij een conflict beslissen de burgemeesters. Net als alle anderen die een stadsambt uitoefenen moet hij ook bij de brandspuit assisteren.

1819. Advertentie in de Leeuwarder Courant van 1 Juny 1819:

De Post van Doctor en Vroedsman der Stad Stavoren Vaccant zynde, zoo worden door dezen verwittigd alle die genen, Doctor en Vroedsman, of wel Chirurgijn en Vroedsman zynde, die genegen mogten zyn naar die Post te dingen om zich voor of op den laarsten Junij aanstaande
Tractement 125 Gulden Jaarlyks.

Schaarste, epidemieën en armenzorg

Voor de armlastigen werden meerdere regels opgesteld, zo kwamen in 1851 Gedeputeerde Staten met een prijsplafond voor geneesmiddelen die aan behoeftigen uitgereikt werden. In 1827 moet er weer een nieuwe dokter, chirurgijn en vroedmeester benoemd worden. Dit keer werd het iemand uit Den Burg op Texel, Carel Fredrik Rechlien voor een traktement van 240 gld. Het jaarsalaris werd dus met 10 gld. verlaagd ten opzichte van zijn voorganger. Als er in de nazomer van 1831 cholera uitbreekt moeten er maatregelen worden getroffen. Het Landsmagazijn aan de haven wordt als quarantainelokaal ingericht. Alle verdachte personen of goederen die per schip aankomen moeten hierheen worden gebracht. Dokter Abraham du Buisson de Jonge krijgt de bekendmaking van de gouverneur van Friesland met een verzoek om advies. Hij kwam uit Zierikzee en was, naast geneesheer, ook vroedmeester. Zijn woning stond aan het tegenwoordige zo genoemde Gele Plein. Antje Annes uit Marssum was zijn dienstbode. In 1860 wordt een advertentie geplaatst om tegen een salaris van 250 gld. per jaar een heel-genees- en verloskundige voor de armen aan te trekken. Hij moet in de gemeente wonen en apotheek houden. De Warnser dokter, die dit nu doet, is namelijk oud en ziek. Het aantrekken van een dokter wordt steeds lastiger. Met een toezegging van het Rijk van 300 gld. wordt in 1866 geprobeerd een nieuwe dokter met een salaris van 500 gld. aan te trekken. De stad kwam op voor de resterende 200 gld.

Ook voor de huisvesting van de dokter moest blijikbaar gezorgd worden om de vacatures in te vullen. In datzelfde jaar stond voormalige woning van burgemeester Gerben Siedzes te koop. De prijs was echter te hoog voor de stad, waarop de toenmalige dokter J. de Boer zijn ontslag aanvraagt. Het stadsbestuur stemt hierin toe, maar een paar maanden later wil dokter De Boer zijn ontslag weer intrekken. Ook dat wordt goedgekeurd. Het blijkt uitstel van executie want op 20 augustus 1867 heeft De Boer een betrekking in een andere plaats aanvaard en wordt zijn definitieve ontslag verleend. Zijn opvolger wordt Wieger Jacobs Wiegersma, geneesheer en verloskundige uit Noord-Scharwoude. Hij was geboren in Boarnburgum en zijn vrouw Neeltje Kars in het Noord-Hollandse Sint Pancras. Ze verhuizen in 25 augustus 1869 naar Westerblokker bij Hoorn.

Er heerste destijds nog het zeer besmettelijke pokkenvirus en de stadsdokter moest, volgens de gemeenteraadsnotulen van 1867 de armen gratis inenten. De wereld werd pas in 1980 pokkenvrij verklaard.